համար: Անգլիէլի կարծիքով ամնիստիա շնորհելուց յետոյ կառավարութիւնը դէմ առ դէմ կը կանգնի այս վերջին տեսակի մարդկերանց հետ և նրանց ընդդիմանալու և եռանդոտ քաղաքականութեանը հետևելու համար ոյժ կը ստանայ թէ հասարակական կարծիքից և թէ Ֆրանսիայի ազգային երկու ժողովներից: Ամնիստիան կը շնորհվի ոչ թէ յօգուտ կոմունարների, այլ նրանց դէմ: Պատգամաւորների ժողովի ընտրած մասնաժողովը վճռեց, Ֆրէյսինէի կարծիքը իմանալուց յետոյ, իսկոյն ներկայացնել ժողովին իր զեկուցումն և առաջարկել նրա անյապաղ քննութիւնը: Պատգամաւորների ժողովի նոյն օրվայ բաց նիստի ժամանակ կարդացվեցաւ մասնաժողովի զեկուցումը ամնիստիայի մասին: Մասնաժողովը առաջարկեց կառավարութեան նախագիծը անփոփոխ ընդունել: Ժողովը վճռեց իսկոյն սկսել վիճաբանութիւններ: Հանրապետական ձախ կողմի անդամ Ժան-Կազիմիր-Պերիէ յայտնեց, որ նրա համար ծանր է ձայն չը տալ յօգուտ կառավարութեան նախագծի, բայց նա համաձայն է միայն մասնաւոր ամնիստիա շնորհել: Կառավարութեան այդ քայլը ոյժի նշան է, բայց նրան կարելի է անզգոյշ և անհաստատ քաղաքականութեան հետևանք համարել: Ֆրէյսինէ պատասխանելով Պերիէին ասեց, որ անցեալ փետրվարին ինքն էլ չէր մտածում յունիսին ամնիստիա առաջարկել, բայց պատմութեան ժամերը անհնարին է որոշել, իսկ հասարակական մի քայլ անելու համար ժամը առաջուց երբէք չէ որոշվում: Ամնիստիան այլ ևս յեղափոխութեանը առիթ չի տայ: Երկիրը հանգիստ է և կարգապահութիւնը ապահոված: Երբէք Ֆրանսիայի մէջ այսպիսի հանգստութիւն չէ եղել, որովհետև կառավարութիւնը կարողանում է սանձահարել կուսակցական կրքերը: Նոյն 400 պատգամաւորները, որոնք փետրվարին ամնիստիայի թշնամիներ էին, այժմ նրա օգտին ձայն կը տան: Ամնիստիան այժմ ժամանակակից է: Կառավարութեան կարծիքով ժամանակը հասել է և հանրապետական մեծ կուսակցութեան շահերը պահանջում են ամնիստիան շնորհել: Երբ այդ հարցը բարեյաջող վախճան կունենայ, նրա հետևանքները կը ծառայեն հանրապետական կուսակցութեան շահերին: Բօնապարտիստ Պօլ դը-Կասանեակ մեղադրում էր կառավարութեան թուլութեան մէջ: Երկիրը, ասաց նա, բոլորովին հանգիստ չէ և այդ ապացուցանվում է Տրենկէլի ընտրութեամբ, որ ապօրինի է և Գամբետտայի դէմ է ուղղված: (Այս խօսքերի ժամանակ Գամբետտա թողնում է նախագահական աթոռը և նրան իր ընկերն է փոխարինում): Մի քանի մեղադրանքներից յետոյ, որ արին միմեանց բօնապարտեան և հանրապետական կուսակցութեան անդամները, Գամբետտա բարձրացաւ ամբիօնը և յայտնեց, որ ինքը մասնակցում է վիճաբանութիւններին արդարութեան ըզգացմունքից դրդված լինելով և ոչ թէ այն պատճառով, որ ամնիստիայի մեծ գործը մի մասնաւոր սկզբնաւորութեան գործ լինէր: Կառավարութիւնը անհրաժեշտ համարեց ամնիստիան: Ասում են, որ դա թոյլ քաղաքականութեան հետևանք է: Բայց եթէ քննենք, թէ ի՞նչ տեղից են առաջանում այդ մեղադրանքները, կը տեսնենք, որ ընդհակառակը դա հաշտութեան քաղաքականութիւն է: Ամնիստիան մինչև նոր ընտրութիւնները պէտք է անպատճառ տրվէր, ուրեմն աւելի լաւ է նրան ընտրութիւններից առաջ շնորհել, որպէս զի թշնամի կուսակցութիւնները չը կարողանան նրանից օգուտ քաղել: Տաս տարի սրանից առաջ նոյն իսկ այս դահլիճի մէջ ժողովրդականութեան հարցն էր քննվում: Գամբետտայի կարծիքով այդ հարցը սխալ դրվեցաւ: Երկրին առաջարկեցին ընտրել երկուսից մէկը՝ կամ բռնակալութիւն, կամ անիշխանութիւն: Պարզ բան է, շարունակեց Գամբետտա, որ այս հարցի պատճառով մեծամանութիւնը չի ոչնչանայ: Հասկանալի զգացմունքից դրդված մի քանի անդամներ բաժանվեցան իրանց ընկերներից, բայց նրանց օգնութիւնը գին ունի: Նրանք աշխատել են և չեն բաժանվի մեծամասնութենից որպէս զի դրանց աշխատանքները վարձատրվեն: Նրանք օգնեցին հանրապետութեան հաստատվելուն և կառավարութիւնը իրաւունք ունի հրաւիրել այդ անդամներին իրան հետևել: Նրանք պարտաւոր են մտածել և որովհետև ամենքը համոզված են, որ մի ժամանակ պէտք է ամնիստիա շնորհել, ուրեմն հարց է բարձրանում. արդեօք սրանից բարեպատեհ րոպէ եղե՞լ է այդ գործի համար: Ֆրանսիան կողմնապահ չէ դէպի ամնիստիան, բայց այդ հարցը նրան ձանձրացրեց և նա կամենում է վերջացնել ներքին անհամաձայնութիւնների այդ մնացորդը: Պէտք է կառավարութեան շուրջը ազնիւ մարդկերանց մի բանակ հաւաքել և հասկացնել ամենքին, որ հանրապետութիւնը ամենազօրեղ կառավարութիւն է, որովհետև նա պատժում է մարդկանց ոչ թէ մի ընտանիքի կամ մի անձնաւորութեան, այլ օրէնքի անունով: Մի քանի ամիս սրանից առաջ Եւրոպան անհանգիստ էր, նա ամնիստիայից վախենում էր: Ի՞նչ են մտածում այժմ մի և նոյն մարդիկը: Ի՞նչ են ասում նրանք: Նրանք ասում են, որ Ֆրանսիան վերադարձրեց իր հաւատարմութիւնը բարոյական հզօրութեան տեսակէտից: Նրանք միաձայն ասում են, որ Ֆրանսիայի համար ամնիստիան ցանկալի է: Գամբետտա յիշեցրեց որ նա ամենաազնիւ և ամենազօրծունեայ ժողովրդական մարդկերանց ներկայացուցիչ է, իսկ դրանք էլ իրանց թոյլութիւններն ունեն և երէկ մի սխալ արին: Այդ մարդկերանց մէջ ամնիստիայի կուսակիցներ կան: Տրենկէլի ընտրութիւնը նրանց վերջին զէնքն էր: Տրենկէլին (աքսորական կոմունար) աւելի շուտ պէտք էր վերադարձնել աքսորանքից: Մի՞թէ կարելի է մեղադրել ընտրողներին, որ նրանք Տրենկէլի համար ձայն տուին, որպէս զի կարողանան նրան վերադարձնել իր ընտանիքին և երեխաներին: Անհրաժեշտ է կոմունայի յանցանքների վրա գերեզմանական քար դնել և ամենքին ասել. միայն մի Ֆրանսիա և մի հանրապետութիւն կայ:

Գամբետտայի ճառը մեծ ծափահարութիւններով ծածկվեցաւ. ամենքը նրան շնորհաւորում էին: Վիճաբանութիւնները վերջացան և պատգամաւորների ժողովը 310 ձայնի աւելութեամբ 136 դէմ հաստատեց ամնիստիան: Վերջը պատգամաւորների ժողովը վճռեց Գամբետտայի ճառը տպել և հրատարակել Ֆրանսիայի բոլոր համայնքների մէջ:

ՆԱՄԱԿ ԹԻՐՔԻԱՅԻՑ

—

Վան, մայիս 19/31

Մայիս 19-ին ընդարձակօրէն գրեցինք ձեզ Հայաստանի ներկայ սովուն պատճառներն, զայն բառնալու համար գործադրուած միջոցներն, նորա տուած կորուստին օրքանութիւնը և թէ սովուն բարձման հաւանականութիւն մը կայ թէ ոչ,

Այսօր ալ կը փութամք ահա սովուն վրա ուրիշ տեսակէտով գրել,

Անցեալ աշունը երբ արմտեաց թանգութիւնը սկսաւ և ցորենի գինը կրկնապատիկ և եռապատիկ բարձրացաւ, տեղւոյս հայ ժողովուրդը տակաւին չը գիտենալով թէ ցորենին գինը 25 անգամ բարձրանալ ունի (մեր նախորդ նամակին մէջ արմտեաց գիներն նշանակած էինք, յորմէ կը տեսնուէր թէ ցորենի գինը մօտ 25 անգամ թանգ է, քան սովէն առաջ եղած գինը), կարծեց թէ թանգութիւնը իւր վերին աստիճանը հասաւ լմնցաւ արդէն. Եւ սկսաւ խորհել թէ ինչպէս պիտի ապրի. գիւղացիք համոզուած էին թէ պիտի մեռնին, քաղաքացիք անյոյս էին նոցա փրկութենէն, քրդերն կը յուսային հայոց ինչքերն աւարելով ապրել, իսկ կառավարութիւնը անկասկած կը սպասէր հայոց անգղին կոտորածը տեսնել և այդ յոյսն աւելի ապահով անելու համար չորս կողմերէն արմտեաց ի Վան փոխադրութիւնը անհնար կանէր, իսկ արտահանութիւնը կը քաջալերէր. Սակայն մինչդեռ այս տագնապի մէջ էր ամեն մարդ և ձմեռան կիսուն ցորենի գինը 10 անգամ թանգացաւ, և օրհասն առ դուրս կը սպասէր հէք սովատանջներու համար, մէյմի ալ աշխարհի չորս կողմ բնակած հայոց այն ընդհանրական ջանից աւետիքն հասաւ այստեղ, զորս ըսկսած էին ի գործ դնել ազատելու իրենց եղբայրներն այս բանի սովուն անողոք ճիրանէն. Աւետիքն հասաւ թէ ոչ, գործին իրականութիւնն ալ նմա յաջորդեց. Եւ ահա տեղալ սկսան ամեն կողմէն օգնութիւններ կետր. մասնաժողովի ձեռօք որ աշխարհի ամեն կողմ գտնուած հայերէն նպաստ կընդունէր և գլխաւորապէս Ռուսաստանի այն ազնիւ հայերէն, որոց քսակին բերանը երբէք գոցուած չէ, այնչափ նուիրելու մէջ են իրենց դժբաղդ ազգակցաց, որք Թիւրքիոյ լծին ներքև կը հեծին. Մրմռաց սովը և սկսաւ մըցել օգնութեանց դէմ, զանոնք ի դերև հանելու համար, որով երթալով բարձրացաւ ցորենին գինը և 20-ապատիկ եղաւ. Ձմեռն օգնական և դաշնակից էր նմա, կառավարութիւնը արծարծող էր սովին. Բայց միւս կողմէն գիւտազնացան հեռաբնակ հայերը, Մանչեսթերէն մինչ Կալկաթա, Հակարջային ծովէն մինչ Արջային ովկիանոս որչափ հայեր կային, դաոյթ տուեալ գոտեպնդեալ միացան ազատել սովատանջներն. Մատակարարութեան մասնաժողովին նախագահ Խրիմեան հայրիկն էր. կետր. մասնաժողովն հայոց Պատրիարքի հովանեաց ներքև էր, հանգանակութեան ամենաքաջ մշակ նոյն իսկ «Մշակն» էր, «Փորձ» և «Մեղու» աջակից էին այնմ, վերջապէս համախուռն ջանք մը և աշխատութիւն մը ախոյեան արձանացան սովուն դէմ և թէպէտ նա իւր բոլոր ճիգն թափելով 25 անգամ առաւելեց արմտեաց գինը, բայց հազիւ 500-ի չափ հայ աղքատներ իրեն զոհ ըրած՝ ընկրկեցաւ չարաչար և ամենայն զօրութեամբ ծանրացաւ քրդաց վրա կոտորել անխնայ,

Այսպէս ահա սքանչելի գիւտազնութեամբ հայ սովատանջներն ազատել յաջողուեցաւ. անհուն շնորհակալութիւն կը մատուցանեմք բոլոր ազգասէր և մարդասէր նուիրատուաց, յիշեցունելով իրենց որ իւրաքանչիւր լումայն մի մի կենաց փրկութեան առիթներ էին. Բայց այժմ մի կարևոր կէտի վրա ալ պիտի դարձունեմ ընթերցողաց և նուիրողաց ուշադրութիւնը. Ահա թէ ինչ է այն.

Այն նախանձելի նպաստներն ու ճգնութիւններն, որ եղան և դեռ կը շարունակուին լինել հայերը ազատել մահէ, երկու տեսակ սքանչելի արդիւնք ունեցան, երկուքն ալ մէկ քան զմիւս գերազանց և պանծալի. Առաջին այս է որ սովատանջներն մահէ ազատեցան, երկրորդն այս է որ Հայաստանի ժողովուրդը տեսնելով այն ջանքերը՝ յետին աստիճան ոգևորեցան, զօրացան և յոյս առին. Մինչև ցարդ չը գիտէին այս կողմի գիւղացիք թէ երկրագունդի վրա իրենց համար խորհող և աշխատող մարմիններ կան, իսկ այս պարագային մէջ ներկայ ակներև օգնութիւնը տեսնելով, մեծապէս սիրտ առին. Քաջալերուեցան համոզվելով որ տէր և ապաւէն ունին և կարծուածին չափ անօգնական ու անտէրունջ չեն եղեր. Այնչափ ծանրակշիռ և մեծ է այս երկրորդ արդիւնքը որ, եթէ նոյն իսկ սով ալ չը լինէր զայն առաջ բերելու համար, պէտք էր օգնութեամբ մը զգացունել Հայաստանցի հայոց, որ անտէր չեն բոլորովին, իրենց վրա մտածող և խորհող կայ, և ամեն պարագայի մէջ օգնութիւն պակաս չը պիտի լինի իրենցմէ.... Գիտէք թէ էր այսպէս կասեմք. վասն զի Հայաստանի հայոց քով թէ կայ մի շատ պակաս բան, այդ վստահութիւնն է, այդ յանձնապաստանութիւնն է. Նոքա չեն գիտեր վստահիլ իրենց ուժին, իրենց խելքին, իրենց մարմնոյն. Նոքա լքած, ընկած են բոլորովին այն բազմադիմի արկածներին, որք շարունակաբար իրենց վրա եկեր են և կը գան. Իսկ երբ որ այդ լքեալ սրտերու մէջ դրիր ինքնավստահութեան և, կուզես ասա, յանձնապաստանութեան գաղափարը, այն ժամանակ սքանչելապէս կը փոխուի հայաստանցի հայուն բնաւորութիւնը և մարմնական, հոգեկան ու մտաւորական զրութիւնը.

Ահա այդ պաշտելի, այդ կեցուցիչ, այդ զօրացուցիչ գաղափարն հայոց մէջ տնկելու, աճեցունելու զօրաւոր միջոց մ'եղաւ ներկայ սովուն առթիւ եղած օգնութիւնը. Զգալի տարբերութիւն կը տեսնուի նոցա վրա այս քիչ ժամանակի մէջ. Անձամբ դիպուածն ունեցել եմ տեսնել շատ հայ գիւղացիներ, որ զիրար կը սրտապնդէին չը վախնալ այլ ևս քանի որ Կ. Պօլիս, Թիֆլիս, Եւրոպա և ուրիշ տեղեր բնակեալ հայերը չեն մոռցեր զիրենք և կօգնեն իրենց. Եկեղեցիներու մէջ կաղօթեն մահէ ազատուած սովալլուկներն այսպէս, «փառք քեզ, Աստուած, որ ազատեցիր զմեզ մահէ և փառք աւելի անոր համար, որ փրկութիւնիս նոյն իսկ մեր ազգակից և արիւնակից հեռաբնակ հայոց շնորհիւ կատարեցիր. Ուրախ ենք, Տէր, կասեն, զի տեսանք, որ աշխարհի վրա մեզ ալ տէր և օգնական տուած ես եղեր, որք են մեր հեռաբնակ ազգայինները. Թէ չունիմք կայսր, թագաւոր, պետութիւն և այլն, գէթ ունիմք ճշմարիտ եղբայրներ, որ ոչ նուազ օգնութիւն կը տան մեզ ամեն ժամանակ. Արարատեան և նորապէս ընկերութիւնները կը լուսաւորեն մեր միտքը, բազմաթիւ հայերը կօգնեն անոնց ի սէր մեր. Այժմ էլ որ սովու պատահեցանք, փութացին փրկել մեր կեանքը. զոհ եմք, Աստուած, կը մաղթեմք, տուր նոցա երկար կեանք, երկար յաջողութիւն և կատարումն իրենց ըղձից որ առ մեզ ունին». Այս և այսպիսի աղօթքներ որ կը թափին նոցա շրթներէն հասնել Ամենակալին գահոյից առաջ, կատարելապէս կը յայտնեն թէ ինչ ունին իրենց սրտին մէջ.

Ուրեմն, հայեր, մասնաւորապէս դուք, ով ռուսական մեծ պետութեան մէջ ապրող երջանիկ հայեր, շարունակեցէք ձեր նպաստներն, փրկուած են սովալլուկ ձեր եղբայրներն մինչ օրս, անցունելով տագնապին ամենէն մեծ ծանրութիւնը. ձեր և ձեզպիսեաց շնորհիւ չը կայ այսօր մի հայ, որ սովէ մեռնի. Ուրախութեամբ շարունակեցէք ձեր նպաստներն համոզուելով, որ ովկիանին մէջ կաթիլ մը ջուր լեցնել չէ ձեր լումայն, մէկ կոպէկն անգամ, այլ իրական արդիւնք կունենայ, այլ մի կեանք կազատի նովաւ. Տագնապն վերջանալու վրա է. չորս ամիս մնաց, մի թողուք որ մինչ ցարդ փրկուած կեանքերը այս չորս ամսի մէջ վտանգին. Հայաստանցի հայն բնեռուած հայրենեաց հողին վրա ձեզ ապաստանելով, չուզեր հեռանալ այնտեղէն, որ չը դառնայ Քրդստան, որ միշտ մնայ Հայաստան. ուստի փրկեցէք նոցա կեանքը, որ պահեն մեր հայրենիք մինչև մի օր մեզ տրուի իրապէս. Սովն մեղմանալու վրա է. հունձերն առատ կերևին, վտանգն մօտ է վերջանալու, հետևապէս եթէ շարունակվին օգնութիւններն մինչև աշուն, մինչև հնձոց քաղը, այն ժամանակ կը փրկուին այլ և վտանգի ներքև եղող կեանքերը. Մի յուսահատիք, ասելով մեր օգնութիւններն վերջ չը պիտի բերեն տագնապին, զի ապահով եղէք, որ եթէ ներկային պէս շարունակուին օգնութիւններն, մեծապէս հարուած կառնու սովը և մեծապէս արդիւնք կունենայ օգնութիւնը. առանց օգնութեան չը կրնար ապրիլ ժողովուրդը. պէտք է շարունակվի գէթ մինչև հնձոց ժամանակը. Իսկ եթէ այն ատեն չը վերջանայ սովը, կը սոսկամ ասել թէ որչափ ծանր կը դառնայ ժողովրդի վիճակը. Յուսալով թէ զայդ չը պիտի տեսնենք, չեմք խօսիր այն վիճակին վրա.

Արմտեաց գինը դեռ նոյն պէտք է համարել զոր ինչ գրեր ենք մեր մայիս 10-ին նամակով. Այլ ևս չեն բարձրանար, այլ ընդհակառակն կը նուազին, բայց նախ քան հնձոց քաղուիլը չէ կարելի ասել որ աժանութիւնը պիտի լինի. Թէպէտ միայն մի անձրև մնացած է որ հնձոց յաջողութիւնն ապահովի.

Սմբատ

ՆԱՄԱԿ ԴԱՒՐԷԺԻՑ

—

Մայիսի 10

Կարդալով ձեր պատուական «Մշակի» մէջ Վասպուրականի սովալլուկների անտանելի տանջանքներն, որ անգութ սովին զոհ են լինում շատերը, իրաւ ամեն մի տողն կարդալով իւրաքանչիւր մի հայի վրա սև ամպ է շրջապատում. Ուստի մենք մեր վրա առնելով սրբազան պարտաւորութիւն և եղբայրական զգացմունքն հաւաքեցինք Դավրէժու օտարականներիցս յօգուտ Վանայ սովատանջների 74 րուբլ, որով ներփակեալ նամակիս ուղարկեցինք ձեզ և խնդրում ենք անմիջապէս հասուցանէք ուր հարկն է և բարեհաճեցէք տպագրել պատուելի նուիրատուաց անուններն.

Ալէքսան Թամրեանց շուշեցի 6 ր., Յովակիմ Բեջանեանց շուշեցի 6 ր., Ոսկան Քամալեանց շուշեցի 3 ր., Մարտիրոս Տէր-Միքայէլեանց ագուլեցի 6 ր., Յարութիւն Հայրապետեանց հանդամիջեցի 2 ր. 20 կ., Յարութիւն Սուլխանեանց հանդամրջեցի 6 ր., Սարգիս Ավագեանց ագուլեցի 3 ր. 20 կ., Պետրոս Մելիք Սարգիսեանց նախիջեւանցի 6 ր., Գրիգոր Բեջանեանց շուշեցի 6 ր., Բաղդասար Բուտաղեանց սալմաստցի 3 ր. 20 կ., Պօղոս Պօղոսեանց թիֆլիսեցի 6 ր., Պօղոս Մարիմեան տրապիզոնցի 3 ր. 20 կ., Լուսանկար Յուսիկ Փափազեանց վանեցի 3 ր. 20 կ., Պօղոս Տէր-Պօղոսեանց շուշեցի 1 ր., Յովակիմ Տէր-Գասպարեանց շուշեցի 2 ր. 20 կ., Սարգիս Ա. Մարգարեանց շուշեցի 2 ր. 20 կ., Բախշի Յովհաննէսեանց շուշեցի 1 ր., Մովսէս Անանեանց շուշեցի 2 ր. 20 կ., Ներսէս Վարդանեանց 5 ր. 40 կ. Բոլոր գումարն է եօթանասուն չորս ր.

Օտարականք